

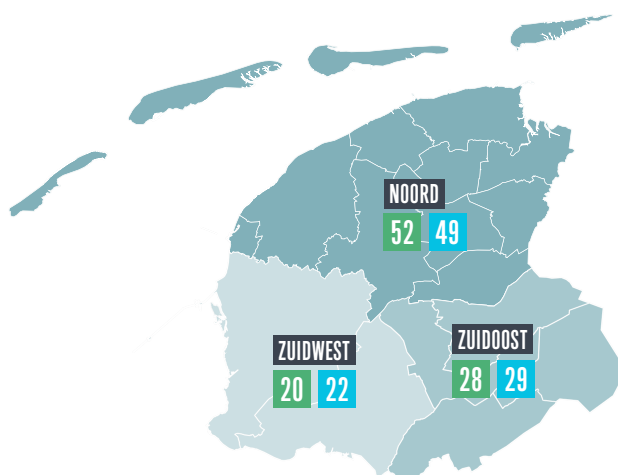
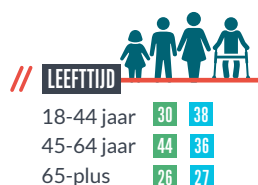
Nederland heeft ambities om te komen tot een duurzame samenleving. In 2050 moet de energievoorziening bijna helemaal duurzaam zijn. Fossiele brandstoffen, zoals steenkool, olie en aardgas, moeten worden vervangen door duurzame (of hernieuwbare) energiebronnen, zoals geothermie (aardwarmte), zonne- en windenergie. De energietransitie brengt veranderingen in de inrichting van het landschap met zich mee en confronteert woningeigenaren met maatregelen die tot achter de voordeur reiken en in hun portemonnee voelbaar zijn (SCP, 2019). In het Klimaatakkoord (2019, p. 4) wordt de transitie beschreven als een 'maatschappelijke transitie': het behalen van de klimaatdoelen raakt aan het leven van alledag en is van invloed op hoe we wonen, werken, ons verplaatsen, ons huis verwarmen, wat we eten, consumeren, enzovoort.

Het FSP kijkt vanuit een sociaal perspectief naar de energietransitie en zet het burgerperspectief (kennis, waarden, houding, gedag) centraal in een veld waarin techniek en infrastructuur vaak de boventoon voeren. Dit burgerperspectief kan de overheid helpen om ervoor te zorgen dat de wensen en zorgen van alle burgers worden meegewogen in de transitie naar duurzaam. Regelmatig publiceert het FSP op deze plek uitkomsten van panelonderzoek, interviews, groepsgesprekken, literatuurstudies, en andere artikelen die beleidsmakers en politici kunnen helpen bij het maken van beleid en in het debat.

PANEL FRYSLÂN OVER 'FRIESE ENERGIE'

Panel Fryslân bestaat uit circa 6.000 inwoners van Fryslân die vijf- of zesmaal per jaar een vragenlijst invullen over verschillende maatschappelijke onderwerpen die spelen in de provincie. Panel Fryslân is representatief voor de Friese bevolking van 18 jaar en ouder. Zelfaanmelding voor het panel is niet mogelijk. Panelleden worden geworven via een aselechte steekproef en een persoonlijke uitnodigingsbrief. Om de representativiteit van het panel te garanderen, worden iedere twee jaar nieuwe panelleden geworven.

In december 2019 is Panel Fryslân bevraged over klimaatverandering en de energietransitie. Tussen 2 december en 23 december vulden 2958 panelleden deze vragenlijst in. De gewogen verdeling naar leeftijd, geslacht, opleiding, en regio is als volgt:

■ Panel 'Frisese Energie' (%)
■ Populatie Fryslân (1-1-2019)

U vindt [hier](#) de uitgebreide onderzoeksverantwoording van Panel Fryslân.

I KLIMAATVERANDERING EN DE ENERGIETRANSITIE

Met de energietransitie wordt de overgang bedoeld van fossiele brandstoffen naar duurzame energiebronnen, zoals zon en wind. Het doel is het terugdringen van de uitstoot van CO₂, een broeikasgas dat medeverantwoordelijk wordt gehouden voor de klimaatverandering. Hoe denken de inwoners van Fryslân over klimaatverandering en de energietransitie? Maken zij zich wel of geen zorgen over klimaatverandering? Vinden zij het tegengaan van klimaatverandering wel of niet belangrijk?

IN HET KORT

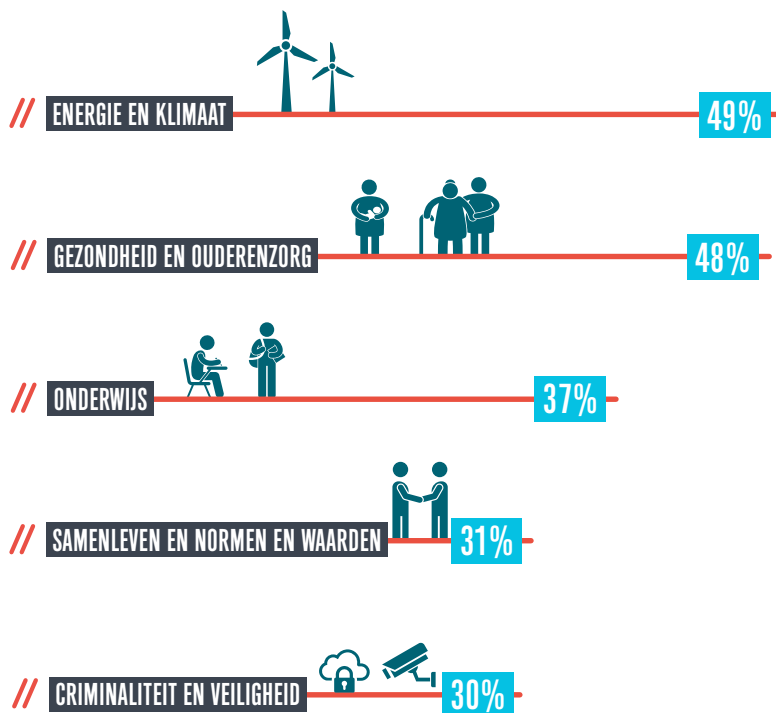
Inwoners van Fryslân vinden energie en klimaat onverminderd een belangrijk maatschappelijk thema. Ruim driekwart (78%) vindt het tegengaan van klimaatverandering belangrijk. Het verminderen van het gebruik van fossiele brandstoffen is daarin een belangrijk element. Vrouwen, hoogopgeleiden en oudere leeftijdsgroepen maken vinden het tegengaan van klimaatverandering vaker belangrijk.

‘ENERGIE & KLIMAAT’ HET BELANGRIJKSTE MAATSCHAPPELIJK THEMA

Begin 2019 – in de aanloop naar de Provinciale Statenverkiezingen – vroegen wij aan de inwoners van Fryslân wat zij beschouwen als de twee belangrijkste zaken die in Nederland en in Fryslân spelen. Landelijk noemden de inwoners van Fryslân toen ‘Milieu, klimaat en energiekwesties’ als belangrijkste punt van aandacht (54%). Voor Fryslân was dat ‘Landbouw, landschap, biodiversiteit en het veenweidegebied’ (35%). ‘Inwoners van Fryslân vinden groene thema’s het belangrijkste’, kopten wij toen (FSP, 2019).

Eind 2019 vroegen wij de inwoners van Fryslân opnieuw naar de belangrijkste zaken die spelen in de samenleving. Wat zijn de onderwerpen waar onze samenleving met name aandacht aan moet besteden? Opnieuw scoort het ‘groene thema’ hoog. Samen met ‘Gezondheids- en ouderenzorg’ (48%) vinden de inwoners van Fryslân ‘Energie en klimaat’ (49%) het belangrijkste thema. De kop ‘groene thema’s het belangrijkste’ is dus onverminderd van kracht in Fryslân.

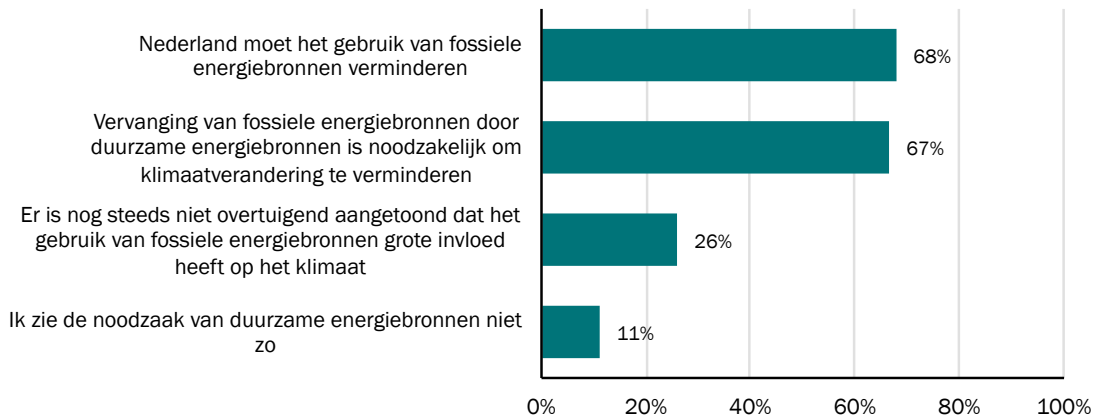
DE BELANGRIJKSTE ONDERWERPEN WAAR ONZE SAMENLEVING OP DIT MOMENT AANDACHT AAN MOET BESTEDEN VOLGENS DE INWONERS VAN FRYSLÂN

TWEEDERDE: 'GEBRUIK FOSSIELE ENERGIEBRONNEN VERMINDEREN'

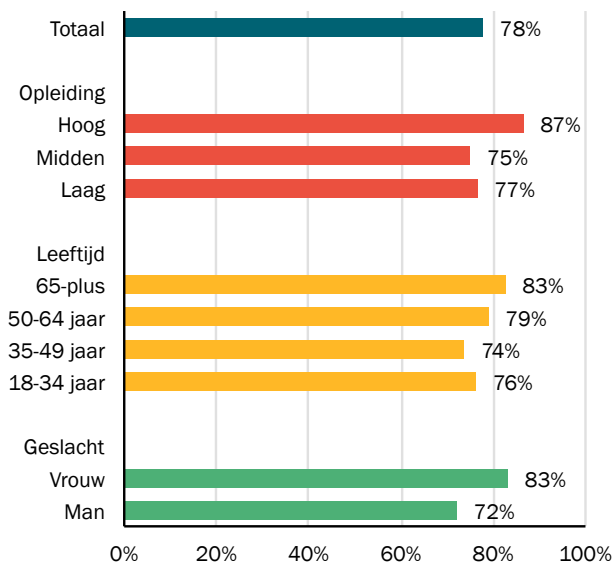
Een groot deel van de inwoners van Fryslân (78%) vindt het belangrijk klimaatverandering tegen te gaan. Het verminderen van het gebruik van fossiele brandstoffen is daarin een belangrijk element. Ruim tweederde van de inwoners van Fryslân (68%) is van mening dat Nederland het gebruik van fossiele energiebronnen moet verminderen, en eenzelfde aandeel acht dit noodzakelijk om klimaatverandering te verminderen. Zorgen over klimaatverandering en het tegengaan ervan hangen sterk met elkaar samen. Vrouwen, hoogopgeleiden en oudere leeftijdsgroepen maken zich vaker zorgen over klimaatverandering en vinden het tegengaan ervan ook vaker belangrijk.

IN WELKE MATE BENT U HET ONEENS OF EENS MET DE VOLGENDE STELLINGEN?*

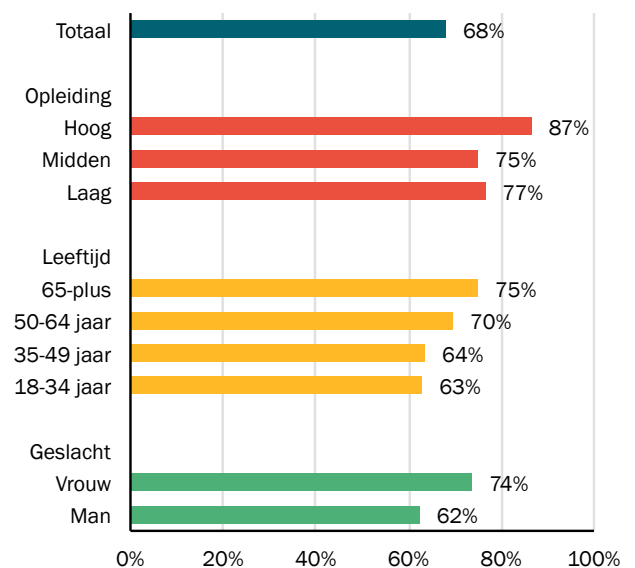

*(% (HELEMAAL) EENS)

PERCENTAGE INWONERS VAN FRYSLÂN DAT HET BELANGRIJK VINDT KLIMAAT-VERANDERING TEGEN TE GAAN

PERCENTAGE INWONERS VAN FRYSLÂN DAT ZICH ZORGEN MAAKT OVER KLIMAATVERANDERING

II NAAR AARDGASVRIJ WONEN

Eén van de maatregelen waartoe het kabinet heeft besloten is de transitie naar aardgasvrije wijken. Het streven is dat in 2050 alle Nederlandse woningen aardgasvrij zijn. Dit betekent dat in de komende decennia miljoenen bestaande woningen aangepast worden en alternatieve bronnen (elektriciteit, geothermie, etc.) krijgen voor ruimteverwarming, warm water en koken. Op dit moment maken gemeenten op wijkniveau plannen voor de stapsgewijze overgang naar aardgasvrij wonen. Zijn de inwoners van Fryslân hiervan op de hoogte? Hoe denken de inwoners van Fryslân over de transitie naar aardgasvrij wonen, en in welke mate zijn zij hiermee bezig?

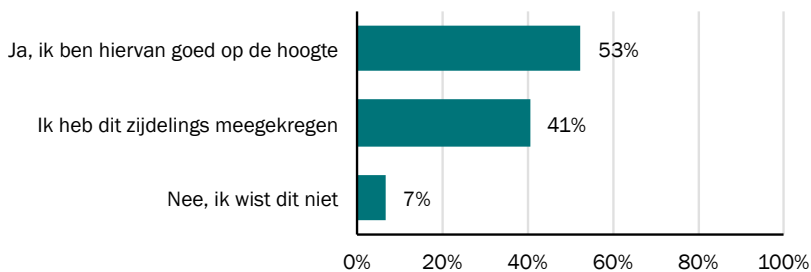
IN HET KORT

Inwoners van Fryslân zijn kritisch ten aanzien van de transitie naar aardgasvrij wonen. Bijna de helft vindt de plannen van de overheid te ambitieus. Zij maken zich zorgen over de betaalbaarheid en het ontbreken van goede alternatieven. Tegelijkertijd is een aanzienlijke groep woningeigenaren (44%) bereid te investeren in het aardgasvrij maken van de eigen woning. Wel vindt een groot deel (80%) dat de overheid daarbij financieel moet bijdragen. De grootste groep in Fryslân (ca. 60%) kan worden bestempeld als 'volgers': in principe willen zij wel overstappen naar aardgasvrij, maar hebben daarbij wel behoefte aan duidelijke plannen en ondersteuning van de overheid.

GOED OP DE HOOGTE, MAAR WEINIG OP DE HOOGTE GEBRACHT

De inwoners van Fryslân lijken goed op de hoogte van de beleidsplannen; slechts 7 procent had hier nog helemaal niet van gehoord. Over wat het beleid voor de inwoners zelf en voor hun energievoorziening betekent hebben echter nog weinig inwoners informatie ontvangen. Slechts 13 procent geeft aan informatie te hebben ontvangen, het vaakst van de landelijk overheid (5%). Van de provincie (1,5%) en van de gemeente (1,7%) heeft een enkeling informatie ontvangen.

HET KABINET HEEFT BESLOTEN DAT IN 2050 ALLE WONINGEN AARDGASVRIJ MOETEN ZIJN. HEEFT U HIEROVER IETS GEHOORD, GEZIEN OF GELEZEN?

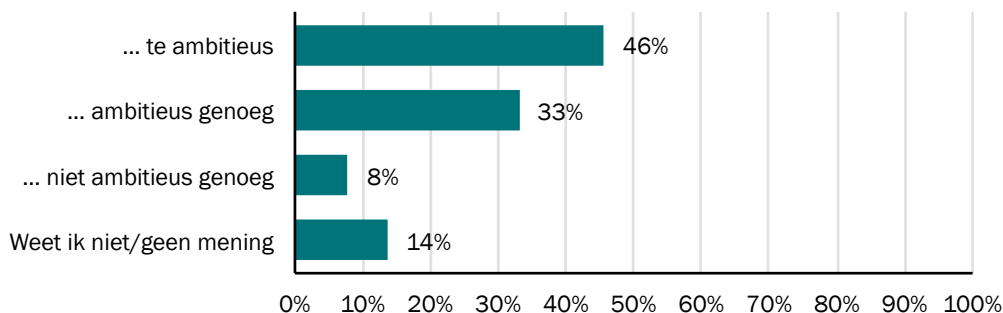

BIJNA DE HELFT: 'MAATREGEL TE AMBITIEUS'

Bijna de helft van de inwoners van Fryslân (46%) geeft aan dat zij de beleidsrichting naar aardgasvrij wonen te ambitieus vindt. De meest genoemde zorg is de betaalbaarheid van de plannen. Niet alleen in algemene zin ('wie gaat de transitie betalen?'), maar ook als het gaat om specifieke groepen in de samenleving: hoe zorgt de overheid ervoor dat mensen met een kleine beurs niet buiten de boot vallen? En de mensen met een oude woning, voor wie de transitie een dure aangelegenheid is? Ook voor binnensteden en afgelegen gebieden voorziet men veel problemen als het gaat om de transitie naar aardgasvrij wonen.

Naast betaalbaarheid is het ontbreken van goede alternatieven voor veel mensen een reden om de kabinetsplannen als te ambitieus te bestempelen. Het elektriciteitsnet is niet berekend op een massale overstap van gas naar energie, zeggen zij. Voorts wordt aardgas door veel mensen beschouwd als een (relatief) schone en efficiënte energiebron. De noodzaak van 'van het gas af' wordt dan ook vaak niet gezien. In dit kader verwijst men naar Duitsland, waar mensen middels subsidies worden aangemoedigd over te stappen naar aardgas. In dat licht vinden sommige mensen de plannen in Nederland onbegrijpelijk.

HET KABINET HEEFT BESLOTEN DAT IN 2050
ALLE WONINGEN AARDGASVRIJ MOETEN ZIJN.
DEZE MAATREGEL IS ...

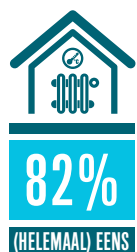
BEREIDHEID TE INVESTEREN

In het Klimaatakkoord wordt de transitie naar aardgasvrij wonen bestempeld als een 'een uiterst ingrijpende, complexe en omvangrijke opgave die iedereen raakt en waarvoor de betrokkenheid, investeringsbereidheid en draagvlak van burgers, bedrijven en instellingen onmisbaar is' (Klimaatakkoord, 2019, p. 17). Van de inwoners van Fryslân (wonend in een koopwoning) geeft 44 procent aan bereid te zijn te investeren in het aardgasvrij maken van de eigen woning. Wel vindt een groot deel (80%) dat de overheid daarbij ook financieel moet bijdragen.

Kijkend naar persoonskenmerken dan verschilt de investeringsbereidheid alleen naar opleidingsniveau: hoogopgeleiden zijn vaker bereid te investeren dan middelbaar- en laagopgeleiden (onafhankelijk van het mogelijke inkomensverschil). De waarden van mensen - idealen die bepalen wat belangrijk is voor mensen en welke keuzes zij maken - hebben de meeste invloed op hun investeringsbereidheid, veel meer dan persoonskenmerken zoals leeftijd, geslacht, opleiding, inkomen.

Naarmate mensen natuur en milieu belangrijker vinden als waarde in hun leven, zijn zij eerder bereid te investeren in hun woning. Mensen die het belangrijk vinden te genieten van het leven en (directe) behoeftebevrediging nastreven, in mindere mate bereid zijn te investeren in het aardgasvrij maken van hun woning. Zij kijken bijvoorbeeld op tegen de rompslomp van een verbouwing, of plaatsen vraagtekens bij de mate waarin een alternatieve energiebron volstaat voor het comfort dat zij gewend zijn in hun woning.

Tussen de verschillende woningtypen (vrijstaand, tussenwoning, 2-onder-1-kap, enzovoort) bestaat geen verschil als het gaat om de investeringsbereidheid, ook het bouwjaar van de woning is niet van invloed. Wel zeggen mensen die in een ouder huis wonen vaker dat hun woning niet geschikt is voor een andere energiebron.

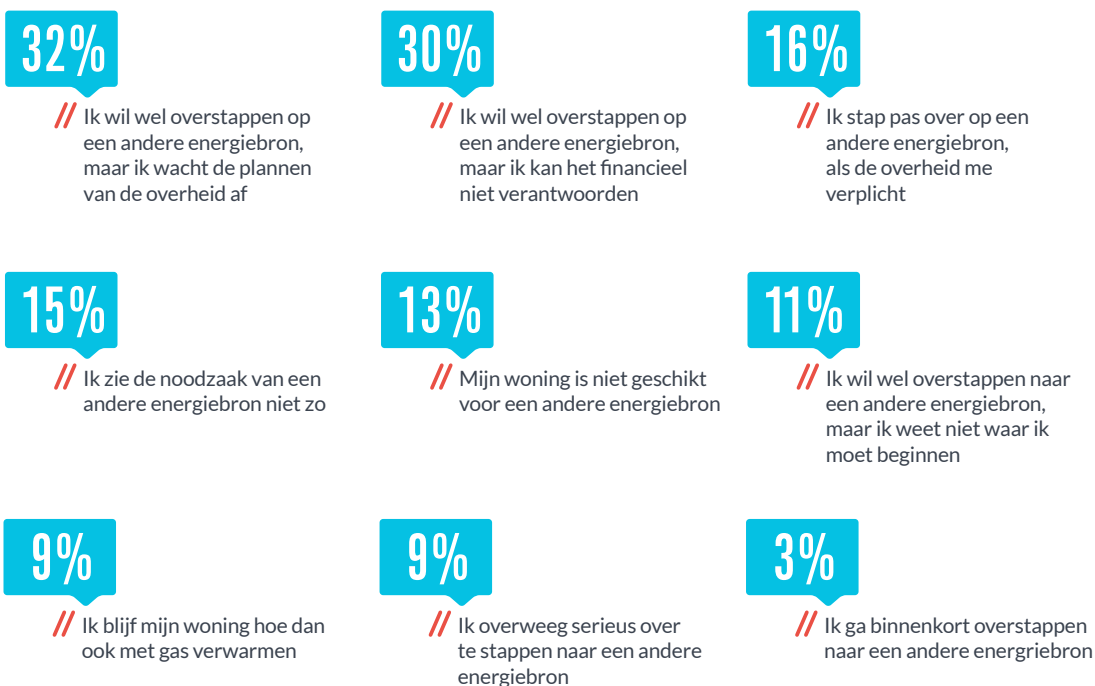

Ik wil graag zelf mijn eigen keuzes maken
als het gaat om de warmtevoorziening van
mijn woning

KOPLOPERS, VOLGERS EN ACHTERBLIJVERS IN FRYSLÂN

Zijn de inwoners van Fryslân bezig met aardgasvrij wonen? Aan woningeigenaren is een aantal stellingen voorgelegd over het al dan niet overstappen naar een andere energiebron dan gas. Daaruit ontstaat een veelkleurig beeld. Elke woning is anders en ook iedere bewoner is uniek qua behoeften, wensen en verwachtingen.

WELKE VAN DE ONDERSTAANDE UITSPRAKEN ZIJN OP U VAN TOEPASSING?

In beschrijvingen van de energietransitie wordt vaak gesproken over koplopers, volgers en achterblijvers. Koplopers en volgers handelen vanuit verschillende waarden en contexten, en opereren daardoor niet in hetzelfde tempo. Hoe zien deze groepen – koplopers, volgers, achterblijvers – eruit in Fryslân?

I KOPLOPERS ('Ik ga binnenkort/overweeg serieus over te stappen naar een andere energiebron') – CA. 10%

Koplopers hebben de (financiële) hulpbronnen en de wil om vooruit te lopen op de ambities van de overheid. Milieu- en natuurwaarden zijn belangrijk voor de koplopers, net als het tegengaan van klimaatverandering. De koplopers zijn dikwijls hoogopgeleid en wonen vaker in een vrijstaande dan in een hoek- of tussenwoning. Naar leeftijd behoren de koplopers vaker tot de jongere (18-44) dan tot de oudere leeftijdsgroepen (45-64; 65-plus).

II VOLGERS ('Ik wil wel overstappen op een andere energiebron, maar ...') – CA. 60%

Volgers hebben meer tijd nodig. Volgers vormen een grote en diverse groep (naar leeftijd, opleiding). Zij wachten op de plannen van de overheid, weten niet waar te beginnen of hebben op dit moment niet de financiële middelen om in actie te komen. Net als koplopers vinden zij milieu- en natuurwaarden belangrijk, maar praktische bezwaren staan het handelen in de weg. In het algemeen wonen zij vaker in een hoek- of tussenwoning dan in een vrijstaande woning. Een deel van de volgers stelt dat hun woning niet geschikt is voor een andere energiebron. Het bouwjaar van de woning is hiervoor de belangrijkste verklaring (45% woont in een vooroorlogse woning, 82% in een woning van vóór 1980). Een aanzienlijk deel van de volgers zegt wel over te willen stappen, maar het zich financieel niet te kunnen veroorloven (30%). Deze positie gaat dikwijls gepaard met een lager opleidingsniveau, een lagere leeftijd en het hebben van een gezin met minderjarige kinderen.

III ACHTERBLIJVERS ('Ik zie de noodzaak van een andere energiebron niet zo/Ik blijf mijn woning met gas verwarmen') – CA. 30%

De achterblijvers zien de noodzaak van een andere energiebron niet zo, of stappen pas over naar een andere energiebron als de overheid hen hiertoe verplicht. Natuur- en milieuwaarden en het tegengaan van klimaatverandering zijn voor deze groep vaak minder van belang. Naar opleidingsniveau en leeftijd zijn de achterblijvers vaker lager opgeleid en ouder. De achterblijvers onderscheiden zich niet naar type woning of het bouwjaar van de woning.

III ENERGIE IN DE OPENBARE RUIMTE

Een duurzaam energiesysteem vergt meer ruimte dan een fossiel systeem, is meer zichtbaar in het landschap en heeft dus gevolgen voor onze leefomgeving. Steden en landschappen zullen er door de transitie anders uit gaan zien (Klimaatakkoord, 2019, p. 220). Tegen het opwekken van duurzame energie – windmolens en zonneparken – in de openbare ruimte lijkt toenemend verzet te ontstaan (Ogilvie & Rootes, 2015), niet alleen in Nederland (NOS, 2019), maar ook in de ons omringende landen (NOS, 2019; VRT, 2019). Hoe denken de inwoners van Fryslân over ‘energie in de openbare ruimte’?

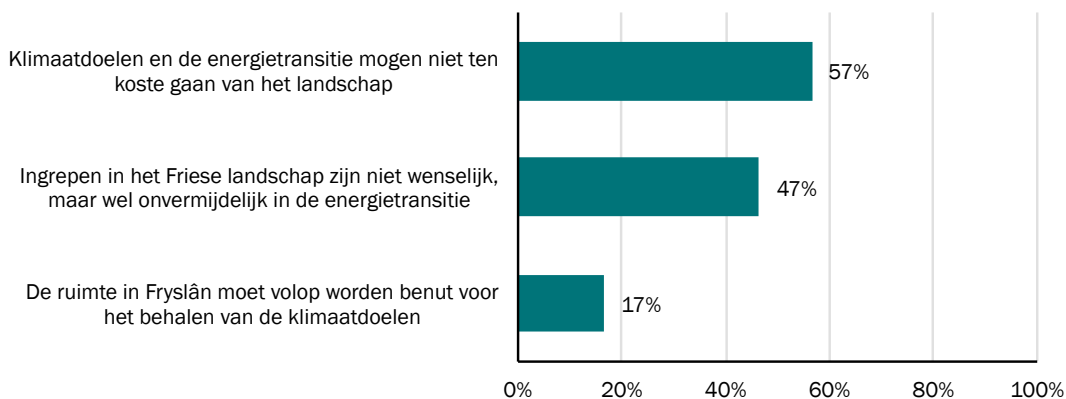
IN HET KORT

Inwoners van Fryslân zijn terughoudend als het gaat om energieopwekking in de openbare ruimte. Hoewel een deel stelt dat ingrepen in het landschap ten behoeve van de energietransitie nu eenmaal onvermijdelijk zijn, is er niet zonder meer sprake van acceptatie. Belangrijke voorwaarden voor acceptatie gaan enerzijds over het betrekken van burgers: kunnen zij meepraten en meebeslissen? En profiteren zij van de opbrengsten? Daarnaast is de plaats van belang: passend in de omgeving, en zo weinig mogelijk overlast voor omwonenden.

NIET WENSELIJK, MAAR ...

Ondanks dat een ruime meerderheid van de inwoners van Fryslân (78%) belang hecht aan het tegengaan van klimaatverandering, bestaat er een zekere reserve ten opzichte van ingrepen in de openbare ruimte. Zo vindt meer dan de helft van de mensen (57%) dat de klimaatdoelen en de energietransitie niet ten koste mogen gaan van het landschap, maar zegt bijna de helft (46%) dat ingrepen in het landschap nu eenmaal onvermijdelijk zijn in de energietransitie. Een kleiner deel (17%) van de inwoners van Fryslân is van mening dat de ruimte in Fryslân volop moet worden benut om de klimaatdoelen te behalen.

IN WELKE MATE BENT U HET ONEENS OF EENS MET DE VOLGENDE STELLINGEN?*

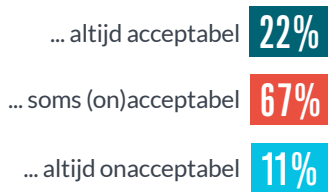

*(% (HELEMAAL) EENS)

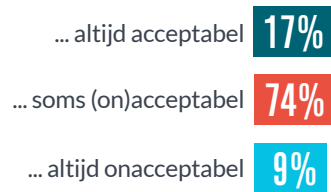
DRAAGVLAK VERSCHILT PER SITUATIE

Draagvlak voor ingrepen in het landschap – zoals windmolens en zonneparken – is niet onvoorwaardelijk: het is afhankelijk van de omwonenden, de fysieke kenmerken van het project, de ervaren overlast, enzovoort (Ellis & Ferraro, 2016). Veel studies rond de acceptatie van windmolens en/of zonneparken verwijzen naar het ‘not in my backyard’, oftewel NIMBY-effect. Dit betekent zo iets als: mensen zijn in principe voor wind- en/of zonne-energie, maar willen er zelf geen last van hebben. De praktijk is vaak genuanceerder, en veel meer aspecten spelen een rol rond dergelijke projecten: zeggenschap in de besluitvorming, eigenaarschap (bijv. financiële participatie), enzovoort. Ook verbondenheid met de omgeving is een belangrijk aspect als het gaat om draagvlak. Verbondenheid met het landschap kan ervoor zorgen dat mensen het als hun plicht zien om de eigen woonomgeving te ‘beschermen’ en zich verzetten tegen projecten in het kader van de energietransitie (Ellis et al., 2007).

// Zonneparken in Fryslân zijn...

// Windmolens op land in Fryslân zijn...

ACCEPTABEL MITS ...

Dat elke ingreep in het landschap in het kader van de energietransitie een afzonderlijke afweging verdient vinden we terug in de antwoorden van panelleden. Gevraagd naar de acceptatie van windmolens en zonneparken, stelt een grote meerderheid dat beide vormen van duurzame energie soms (on)acceptabel zijn. Deze groep beoordeelt dergelijke projecten per situatie. Welke aspecten in die beoordeling met name een rol spelen kan per persoon verschillen. Uit de antwoorden van de panelleden komt ten eerste ‘overlast’ naar voren. Overlast kan betrekking op zowel individueel niveau (geluidsoverlast voor omwonenden, slagschaduw) als op het ‘grotere plaatje’ (past de windmolen/het zonnepark wel goed in het landschap). Het maakt ook uit of mensen deel uitmaken van het plan: dat zij betrokken worden bij de plan- en besluitvorming, of dat zij gebruik kunnen maken van de opgewekte energie.

57%

VAKER:

LAGER OPGELEIDEN
IN FRYSLÂN GEBORENEN
OUDEREN

Klimaatdoelen en de energietransitie mogen niet ten koste gaan van het landschap

88%

VAKER:

PLATTELANDSBEWONERS
IN FRYSLÂN GEBORENEN
OUDEREN

Ik voel mij verbonden met het Friese landschap

// Zonneparken in Fryslân
zijn acceptabel als...

- ... de overlast voor omwonenden beperkt is
- ... ze in afgelegen gebieden worden geplaatst
- ... ze goed in het landschap passen
- ... omwonenden gebruik kunnen maken van de opgewekte energie
- ... omwonenden tijdig worden betrokken bij de plan- en besluitvorming

// Windmolens op land in Fryslân
zijn acceptabel ...

- ... ze goed in het landschap passen
- ... de overlast voor omwonenden beperkt is
- ... omwonenden gebruik kunnen maken van de opgewekte energie
- ... omwonenden tijdig worden betrokken bij de plan- en besluitvorming
- ... ze in afgelegen gebieden worden geplaatst

LITERATUURLIJST

- Ellis, G., Barry, J., & Robinson, C. (2007). Many ways to say 'no', different ways to say 'yes'
- Ellis, G., & Ferraro, G. (2016). The social acceptance of wind energy
- Klimaatberaad. (2019). Klimaatakkoord
- Ogilvie, M., & Rootes, C. (2015). The impact of local campaigns against wind energy developments
- SCP. (2019). Onder de pannen zonder gas?